

ГРЕКУЛ-КОВАЛИК Т. А.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри теорії права
та прав людини

(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

ГОРДАШ А. С.,

аспірант кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.3>

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД ДЕКЛАРАЦІЙ ДО РЕАЛЬНОСТІ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що діти, як одна з найбільш вразливих груп цивільного населення в умовах збройних конфліктах, часто стають жертвами насильства, жорстокого поводження, примусового переміщення, позбавлення доступу до освіти, охорони здоров'я та інших базових потреб. Ці ризики врази зросли внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну.

У зв'язку з цим, мета статті полягає у вивченні ефективності міжнародно-правових інструментів як засобу захисту прав дітей під час військових конфліктів. У дослідженні використано такі методи як статистичний, герменевтичний, аналізу та синтезу, індукції та дедукції. Основні завдання науково-дослідної роботи зводяться до визначення законних і гарантованих прав дітей, передбачених міжнародними конвенціями й українським законодавством.

У роботі детально проаналізовано нормативно-правову базу, зокрема, Конвенцію про права дитини та Женевську конвенцію, Закон України «Про охорону дитинства» та ряд інших підзаконних нормативно-правових актів. Водночас, вказано, що опрацьовані правові положення не повністю ефективні (а то й украй неефективні) в умовах збройних конфліктів сучасного світу, про що свідчать статистичні дані. Наприклад, на території України через російську агресію постраждало більше двох тисяч дітей, разом з тим понад 473 мільйони дітей у всьому світі живуть у зонах конфліктів, де вони можуть постійно зазнавати різних форм насильства, вербування, викрадення та депортації.

У статті звернено увагу на необхідності реформування існуючої системи захисту дітей під час війни шляхом оновлення міжнародних конвенцій та створення спеціалізованих закладів для надання медичної та психологічної реабілітації дітям, які стали жертвами військової агресії. Результати дослідження можуть бути використані юристами (теоретиками і практиками) та соціологами як основа для вдосконалення українського законодавства у сфері захисту прав дітей, а також як міжнародний підхід до розробки заходів безпеки для неповнолітніх в умовах війни.

Ключові слова: захист прав дітей, збройні конфлікти, вербування, депортація, повномасштабне вторгнення.

Hrekul-Kovalyk T. A., Hordash A. S. Protection of children's rights in times of war: from declarations to reality

The relevance of the research topic lies in the fact that children, as one of the most vulnerable groups of civilians in armed conflicts, often become victims of violence, abuse, forced displacement, deprivation of access to education, healthcare and other basic needs. These risks have increased as a result of Russia's full-scale invasion of Ukraine.

In this regard, the purpose of the article is to study the effectiveness of international legal instruments as a means of protecting children's rights during military conflicts. The study employs such methods as statistical, hermeneutical, analysis and synthesis, induction and deduction. The main objectives of the research work are to determine the legal and guaranteed rights of children provided for by international conventions and Ukrainian legislation.

The paper provides a detailed analysis of the legal framework, including the Convention on the Rights of the Child and the Geneva Convention, the Law of Ukraine «On Protection of Childhood» and other relevant bylaws. However, it highlights that the existing legal provisions are often insufficient (or even highly ineffective) in the context of armed conflicts in the modern world, as supported by statistical evidence. For instance, more than two thousand children have suffered from Russian aggression on the territory of Ukraine, while over 473 million children globally live in conflict zones, facing constant exposure to violence, recruitment, abduction, and deportation.

The article emphasizes the need to reform the existing system of child protection during times of war by updating international conventions and creating specialized institutions to provide medical and psychological rehabilitation for children affected by military aggression. The results of the study can be used by lawyers (both theorists and practitioners) and sociologists as a basis for improving Ukrainian legislation in the field of child rights protection, as well as an international approach to developing security measures for minors in wartime conditions.

Key words: *child protection, armed conflict, recruitment, deportation, full-scale invasion.*

Вступ. Військові конфлікти негативно відображаються на всіх сферах суспільно-політичного життя, водночас діти, як одна з найбільш вразливих категорій суспільства, потребують комплексного й ефективного захисту їхніх прав і свобод. Міжнародно-правове підґрунтя такого захисту побудоване на універсальних конвенціях та угодах, але використання новітніх технологій кардинально змінило характер ведення війн, тим самим розширивши спектр можливих порушень. В умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну та з урахуванням збройних конфліктів на території інших держав, з'явилася нагальна потреба привернути увагу міжнародного співтовариства на проблематику не лише правового регулювання захисту прав дітей, а й на ефективність норм і положень нормативно-правових актів під час їхньої реалізації. Сьогодні ж применшена увага даній проблематиці може призвести до масових порушень прав дітей, що потягне за собою не тільки погіршення їхнього психологічного стану, але й фізичного благополуччя, сприятиме залученню неповнолітніх, у тому числі малолітніх, до збройних конфліктів.

Постановка завдання. Серед вітчизняних і зарубіжних науковців, які досліджують питання правових гарантій у сфері міжнародного та національного захисту прав дітей під час збройних конфліктів назвемо: А. В. Артеменко [1], Г. Брукато [2], О. О. Корнієнка [6], А. С. Падалку [9], К. Ю. Примакова та Бідняк С. С. [11], А. С. Романову [18], І. І. Світлак і К. Є. Поджаренко [10], О. Г. Турченко та І. І. Пилипишину [20] й інших [3; 4; 7]. Аналіз вищевказаних наукових праць вказує на те, що теоретичні аспекти нормативно-правового

забезпечення у сфері захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту – предмет активних досліджень. Водночас, акцент на застосуванні цих норм на практиці – недостатній. Тому **мета** статті полягає у висвітленні питань, пов'язаних з ефективністю та практичною цінністю нормативно-правових актів і положень, що регулюють права дітей в умовах війни.

Результати дослідження. Права дитини – загальновизнаний і основоположний компонент міжнародного права. До основних прав дитини входять: право на життя, розвиток та освіту, охорону здоров'я і медичну допомогу, захист від насильства й економічної експлуатації тощо. Реалізація цих та інших прав неповнолітніх, у першу чергу, передбачає створення безпечного середовища, безперешкодний доступ до якісної освіти, гарантування безкоштовної медичної допомоги, забезпечення достатнього харчування, надання можливостей для активного дозвілля чи відпочинку. Однак в умовах збройного конфлікту право на захист життя і здоров'я беззаперечно набуває особливого значення.

Ключова вимога міжнародного гуманітарного права зводиться до того, що всі сторони конфлікту зобов'язані приділяти першочергову увагу захисту цивільних осіб, у тому числі дітей, від поранень, вбивств, вербування, використання у військових цілях і бойових зіткненнях, викрадення та сексуального насильства. Ці положення становлять частину нормативно-правової бази міжнародної, регіональних і національних систем захисту.

У ст. 24 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. закріплено, що воюючі сторони зобов'язані не залишати напризволяще дітей-сиріт віком до 15 років, які отримали цей статус внаслідок військових дій, або були розлучені з батьками за цих же обставин. Також сторони конфлікту повинні задовольнити основні потреби даної вразливої категорії населення, включаючи опіку, відправлення релігійних обрядів й отримання освіти, навіть із забезпеченням відповідними особами, які сповідують ті ж самі культурні традиції. Загалом, Конвенція 995_154 приділяє велику увагу захисту всього цивільного населення під час війни [14].

Логічним наслідком спроб покращити та захистити права дітей під час війни стало прийняття Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1989 р. Конвенції про права дитини [16]. Сьогодні Конвенція 995_021 виступає універсальним актом у сфері захисту даної категорії цивільного населення незалежно від раси, кольору шкіри, мови, релігії тощо, у тому числі в умовах військових конфліктів. Щоправда, деякі її положення згодом були піддані критиці. Зокрема, мова йде про п. 3 ст. 38 Конвенції, що допускає необґрунтовано низький 15-річний вік для призову на військову службу чи участь у бойових діях. Саме тому, 20 листопада 2014 р. був прийнятий Факультативний протокол № 995_795, в якому держави-учасниці підвищили мінімальний вік до 18 років, і, відповідно, посилили захист прав дітей, розширивши його межі [22]. У межах досліджуваної проблематики, важливі також положення і Римського статуту Міжнародного кримінального суду, прийнятого 17 липня 1998 р. Так, відповідно до ст. 6 даного документа, геноцидом визнається насильницька передача дітей з однієї групи в іншу [17].

Загалом, проведений аналіз базового міжнародно-правового законодавства хоч і вказує на існування необхідних положень у сфері захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів, водночас, статистика щодо дітей, які постраждали від війни, свідчить про неефективність більшості чинних норм.

За даними Організації Об'єднаних Націй, рівень насильства щодо дітей під час збройних конфліктів зріс на 21 пункт та у червні 2024 р. став найвищим показником у світовій історії [8]. Лише за 2023 р. кількість дітей, які загинули або були поранені у зонах ведення міжнародних конфліктів, зросла на 35%. Водночас, спостерігається висока ймовірність того, що підсумкові показники за 2024 р. значно примножаться, оскільки тенденція до поширення військових загарбницьких дій лише зростає.

Шокуючі цифри містяться і на сторінках звіту дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй, опублікованому 28 грудня 2024 р. [21]. Загалом, понад 473 мільйони дітей у всьому світі живуть у зонах конфліктів. Станом на кінець 2023 р. 47,2 мільйона дітей вимушено покинути свої домівки через насильство та війну. Негативні тенденції збереглися і в 2024 р.:

в умовах збройних конфліктів та надзвичайних ситуацій на Гаїті, в Лівані, М'янмі, на палестинських територіях, в Судані, Сирії та Демократичній Республіці Конго, Ізраїлі, Афганістані, Ємені велика кількість дітей потребує необхідного захисту своїх прав, свобод та інтересів.

У звіті ЮНІСЕФ Україна також згадується. Так, у січні–вересні 2024 р. (дев'ять місяців) кількість загиблих дітей на території нашої держави перевищила показник за весь 2023 р. майже на 40%. А, загалом, мільйони українських дітей страждають від наслідків повномасштабного вторгнення, нагально потребують належного захисту та гуманітарної допомоги, зокрема, доступу до основних людських потреб, безпечного навчального середовища, якісної медичної допомоги та психосоціальної підтримки [7, с. 54].

Декларативні норми міжнародно-правових актів потребують не лише підписання та імплементації в національні правові системи, але й створення практичних шляхів їх реалізації, а також ефективних механізмів гарантування безпеки дітей у кризових ситуаціях [4, р. 348]. У цьому плані може бути корисним український досвід. Наприклад, для збору інформації про дітей, які постраждали від збройного конфлікту, зникли безвісти чи були депортовані, а також для інформування про відомі випадки порушень їхніх прав було створено платформу «Діти війни» [5]. Генеральна прокуратура також виконує важливу функцію документування воєнних злочинів, скоєних російською федерацією проти українських дітей; ведеться активна співпраця з Міжнародним кримінальним судом. Водночас, ювенальні прокурори докладають чимало зусиль для встановлення якомога точніших даних щодо дітей, які постраждали від російської агресії у місцях ведення бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених українських територіях [23].

Повернення дітей, незаконно вивезених з країни, залишається гострою проблемою для України. Це пов'язано з відсутністю сталого й ефективного механізму такої процедури, а діяльність як української влади, так і міжнародних партнерів та відповідних організацій носить ситуативний характер. Відмова росії від співпраці у цьому питанні в разі підсилює проблему та суттєво ускладнює процес. Як наслідок, з 19 546 депортованих дітей лише 388 були повернуті на батьківщину [5].

В Україні створено Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який надає підтримку громадянам України як у режимі онлайн, так і офлайн. Пріоритетні напрямки діяльності цього органу полягають у роз'ясненні можливих шляхів повернення дітей на підконтрольну українській владі територію, наданні деталей процедури пошуку зниклих безвісти дітей тощо [12]. Підґрунтям створення та діяльності центру став Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., зокрема статті 30, 30¹ та 32 [15].

Аналізуючи вищезазначені положення, можна зробити висновок, що чинне законодавство України спрямоване на мінімізацію негативних наслідків та впливу стану війни на права, свободи й інтереси дітей. Однак беззаперечно важливим у даному процесі, вважаємо, повинно бути запобігання такому впливу в цілому. Відповідно, Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій» від 30 жовтня 2013 р. певною мірою вирішує це питання, уповноважуючи обласні військові адміністрації приймати рішення щодо необхідності евакуації дітей з батьками з територій, небезпечних для проживання [13]. Отож, права дітей на життя і здоров'я захищаються і, як мінімум, гарантуються шляхом переселення у більш безпечні райони, хоча й, подекуди, з абсурдним небажанням батьків дітей чи осіб, що їх замінюють, евакуюватися.

Україна активно співпрацює з міжнародними партнерами з метою створення якомога безпечнішого середовища для дітей, які опинилися в зоні збройного конфлікту. Деякі результати такої співпраці втілено у Плані дій Ради Європи для України на 2023–2026 рр. – «Стійкість, відновлення та відбудова» [19]. Документ містить, серед іншого, низку пропозицій щодо захисту прав дітей під час та після війни, пропонує підтримати процес створення та розвитку реабілітаційних центрів, спеціалізованих на психологічній і медичній допомозі дітям-жертвам насильства або його свідкам – «Барнакусів» (дитячих будинків) [2]. Така форма закладу

широко розповсюджена й успішно функціонує в різних країнах світу. Щодо України, то створення закладів моделі «Барнакус» в останні роки лише набирає обертів. До прикладу, наприкінці 2022 р. у Чернівцях був створений такий центр, де багатoproфільна команда у складі правоохоронців, соціальних працівників, психологів, працівників сфери охорони здоров'я та захисту дітей забезпечує скоординований захист та послуги правосуддя жертвам насильства. Однак реалії сьогодення «вимагають» значно більшої кількості закладів такої моделі в межах України. Загалом, пропозиції з Плану не можуть гарантувати безпеку українських дітей чи повний захист їхніх прав, свобод та законних інтересів. В умовах збройного конфлікту найбільш ефективним способом їхнього захисту стане лише припинення вогню.

Разом з тим, чинна міжнародна нормативно-правова база, незважаючи на її всеосяжність, потребує вдосконалення. Існуючі правові інструменти, зокрема, Конвенція про права дитини та факультативні протоколи до неї, не мають надійних механізмів правозастосування. Як наслідок, держави й недержавні суб'єкти не несуть відповідальності за порушення прав дітей. Водночас, реакція міжнародної спільноти на випадки систематичних порушень прав дітей в умовах війни також немає детального алгоритму, що породжує безкарність суб'єктів правопорушень [4, р. 351].

Потребують вдосконалення й методи моніторингу та збору розвідувальної інформації щодо порушень прав дітей у районах з активними військовими діями. Безумовно важливим видається приведення відповідних норм міжнародного права у сфері ведення гібридних війн, оскільки сьогодення суттєво відрізняється технологічним та інноваційним розвитком і розширює межі нових порушень прав дітей, аніж кілька десятків років тому. Також розпорошеність міжнародного законодавства у сфері захисту прав дітей саме в умовах війни вимагає його уніфікації та систематизації.

Висновки. Повномасштабне вторгнення російської федерації, призвело до масових порушень прав дітей: станом на кінець грудня 2024 р. в Україні налічувалося більше двох тисяч дітей-жертв, з яких 596 – загиблі. Водночас, міжнародно-правове регулювання цього питання охоплює кілька конвенцій та протоколів до них, декларуючи необхідність захисту дітей від усіх форм насильства під час війни, недопустимість залучення дітей до військових конфліктів тощо. Однак статистичні дані сьогодення доводять, що декларативні норми міжнародного права безсилі перед обличчям реальних загроз. Діти страждають від різних форм насильства, травм, смерті, трудової та сексуальної експлуатації. Території, включаючи Україну, Палестину, Демократичну Республіку Конго, Сомалі, Афганістан, Ізраїль вважаються зонами підвищеного ризику. Національний захист прав дітей під час війни також представлений рядом нормативно-правових актів, що декларують ключові положення для повернення дітей на підконтрольну урядові територію України, примусову евакуацію, надання психологічної, медичної та гуманітарної допомоги і т. д. Загалом, захист прав дітей має бути спільною справою як держави, де ведуться активні бойові дії, так і міжнародного співтовариства. Лише у такий спосіб можна допомогти, захистити, мінімізувати вплив війни на дитинство та нормальний розвиток неповнолітніх. Однак найбільш ефективним засобом протидії порушенням прав дітей повинно бути припинення вогню.

Список використаних джерел:

1. Артеменко А. Право на освіту та інші права дітей України в умовах війни. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № 156. С. 262–269. URL : <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3483> (дата звернення: 21.12.2024).
2. Brucato G. Children after war: From moral development claims to welfare and agency rights. *Hungarian Journal of Legal Studies*. 2023. № 64 (1). P. 115–133. <https://akjournals.com/view/journals/2052/64/1/article-p115.xml> (дата звернення: 01.01.2025).
3. Грекул-Ковалик Т. А. Порушення прав дітей в умовах війни в Україні. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : матеріали VI Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 9 червня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 36–39. URL : <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/219/5104/11411-1> (дата звернення: 21.12.2024).

4. Hrekul-Kovalyk T., Tsymbaliuk A., Hordash A. International legal regulation of the protection of children's rights in armed conflicts: declarations and reality. *Revista Juridica Portucalense*. 2024. Vol. 36. P. 340–358. URL : <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85210153681&partnerID=MN8TOARS> (дата звернення: 21.12.2024).
5. Діти війни. URL : <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 01.01.2025).
6. Корнієнко О. О. Нормативно-правове регулювання захисту прав дітей в Україні. *Legal Bulletin*. 2023. С. 32–39. URL : <https://surl.li/exklmg> (дата звернення: 21.12.2024).
7. Мусієнко А. Д. Правове регулювання законодавчого забезпечення конституційних прав дитини в сучасних реаліях. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 53–56. URL : <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1014> (дата звернення: 29.12.2024).
8. ООН попереджає про зростання кількості смертей і каліцтв дітей на територіях бойових дій у 2024 році. *Укрінформ*. 18.06.2024 р. URL : <https://surl.li/ukzuir> (дата звернення: 29.12.2024).
9. Падалка М. А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. URL : <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10> (дата звернення: 22.12.2024).
10. Поджаренко К. Є., Світлак І. І. Юридичні гарантії забезпечення та захисту права дитини на психічне здоров'я в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 185–194. <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/278679> (дата звернення: 21.12.2024).
11. Примаков К. Ю., Бідняк С. С. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 417–420. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/74.pdf> (дата звернення: 22.12.2024).
12. Про діяльність Консультативного центру Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL : <https://surl.li/vuwcdv> (дата звернення: 01.01.2025).
13. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова КМУ від 30 жовтня 2013 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#top> (дата звернення: 01.01.2025).
14. Про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН № 995_154 від 12 серпня 1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 22.12.2024).
15. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14?find=1&text#Text> (дата звернення: 01.01.2025).
16. Про права дитини : Конвенція ООН № 995_021 від 20 листопада 1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 22.12.2024).
17. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ № 995_588 від 17 липня 1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 21.12.2024).
18. Романова А. Право на освіту: особливості реалізації під час війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : «Юридичні науки». 2023. № 1 (37). С. 113–117. URL : <https://surl.li/qbigtx> (дата звернення: 21.12.2024).
19. Стійкість, відновлення та відбудова : План дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки від 29 листопада 2022 р. URL : <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282> (дата звернення: 01.01.2025).
20. Турченко О. Г., Пилипишина І. І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 64–69. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/07/13.pdf> (дата звернення: 22.12.2024).
21. У світі рекордна кількість дітей страждає від війни: новий звіт ЮНІСЕФ. *Слово про слово*. 28.12.2024 р. URL : <https://surl.li/cvdodg> (дата звернення: 29.12.2024).
22. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини : Міжнародний документ № 995_160 від 20 листопада 2014 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text (дата звернення: 29.12.2024).
23. Ювенальні прокурори: 535 дітей загинули в Україні внаслідок збройної агресії рф. 15.03.2024 р. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-535-ditei-zaginuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-uf-3> (дата звернення: 01.01.2025).

